

Dr. Dragan Potočnik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

FOTOGRAFIJA, RAZGLEDNICA, POLITIČNA KARIKATURA IN PLAKAT KOT ZGODOVINSKI VIR

Dr. Dragan Potočnik
Faculty of Arts of the University of Maribor

PHOTOGRAPH, POSTCARD, POLITICAL CARICATURE AND POSTER AS HISTORICAL SOURCE

POVZETEK

Psihološki, pedagoški in didaktični motivi učitelju narekujejo tudi, da skuša otrokom približati zgodovinsko snov iz prve roke. Ena najbolj uspešnih metod je delo z zgodovinskimi viri. Zgodovinski viri dajejo pravo materialno podlago za resnično razumevanje zgodovinskih dejstev in pojavov. Zgodovinski viri pa ne širijo že v učbenikih dane zgodovinske sinteze, ampak jih tudi poglobijo, zaradi česar postane učencem gradivo razumljivejše, pouk zgodovine pa bolj življenjski. Avtor se je v članku omejil na prikaz fotografije, razglednice, karikature in plakata kot zgodovinskega vira.

Ključne besede: zgodovinski viri, fotografije, razglednice, karikature, plakati

ABSTRACT

Psychological, pedagogical and didactic motives urge a teacher to try to bring historical subject matter closer to the children, first-hand. One of the most successful methods is working with historical sources. Historical sources provide a true material basis for a genuine understanding of historical facts and phenomena. Historical sources not only broaden the historical synthesis given in textbooks, but deepen it as well, making the material more understandable to pupils and history lessons more true to life. In this article the author focused on presenting a photograph, postcard, caricature and poster as a historical source.

Keywords: historical sources, photographs, postcards, caricatures, posters

UVOD

Zgodovinska znanost temelji na zgodovinskih virih, na njihovem kritičnem pretresu, primerjanju, ugotavljanju zanesljivosti in njihovem sintetiziranju. Prav zaradi tega je to dejstvo treba nujno upoštevati tudi pri pouku zgodovine in na prvo mesto med vsemi učnimi viri postaviti prav zgodovinske vire.¹

Poudariti je treba tudi, da dajejo zgodovinski viri pravo materialno podlago za resnično razumevanje zgodovinskih dejstev in pojavov. Zgodovinski viri pa ne širijo že v učbenikih dane zgodovinske sinteze, ampak jo tudi poglobijo, zaradi česar postane učencem gradivo razumljivejše, pouk zgodovine pa bolj življenjski.²

Poznamo več vrst zgodovinskih virov. Med tiste, ki so primerni pri pouku zgodovine tako v osnovni kot v srednji šoli, so:

- materialni viri: arheološke najdbe (ruševine gradov, mest, razni spomeniki, stanovanjski objekti, stari predmeti, novci, obleke itd.);
- pisni viri: v pouk zgodovine vključujemo raznovrstna pisna sporočila (dokumente, kronike, spominska pričevanja, časopisne članke, statistične preglede in podobno);
- ustni viri: ljudsko izročilo, narodne pesmi in pravljice, šege in navade, pripovedi;
- slikovni viri (dela slikarstva, kiparstva in arhitekture);
- literatura kot zgodovinski vir;
- fotografija kot zgodovinski vir;³
- razglednica kot zgodovinski vir;
- karikatura kot zgodovinski vir;
- plakat;
- zgodovinske karte;
- diagrami in statistike;
- sodobni mediji (zvočni in videoviri);
- informacijsko-komunikacijska tehnologija pri pouku zgodovine (internet, e-gradiva).

FOTOGRAFIJA KOT ZGODOVINSKI VIR

Sredi 19. stoletja se je uveljavila fotografija, ki je prevzela vlogo dokumentarnega zapisovalca in ilustratorja. Fotografija je razbremenila slikarstvo – ker je bilo osvobojeno pritiska dokumentarnega realizma, se je lahko posvetilo drugim ciljem. Med slikarstvom in fotografijo se je razvilo svojevrstno vzporedno življenje in sovplivanje, fotografija se obrača k motivom in se ukvarja s podobnimi vprašanji kot slikarstvo.⁴

S pomočjo fotografij in slik lahko dobimo realne izjave, ki presejajo oz. dopolnjujejo druge vire. Kakšen je bil videz hiš, mestne četrti, podjetja, orodja, strojev? Kako so živeli ljudje? Kako so se oblačili? Poseben pomen ima fotografija za socialnozgodovinska vprašanja, seveda pa je pri tem pomembno, da imamo serijo slik o določenem vprašanju ter da si pomagamo še s pisnimi viri za primerjavo in kontrolo. Na področju krajevne zgodovine lahko fotografija, predvsem pa serija fotografij, pripoveduje zgodovino sprememb nekega okolja.

S tem, ko fotografija zajame in »shrani« čas, postane zgodovinski dokument:

¹ Weber, Tomaž (1987). Zgodovinski viri (pisni, materialni in statistični podatki) pri pouku zgodovine. V: Sodobna pedagogika, letnik 38, št. 7-8, str. 381.

² Weber, Tomaž (1981). Teorija in praksa pouk zgodovine v osnovni šoli. Ljubljana: DZS, str. 64, 65.

³ Avtor prispevka se je v članku omejil na prikaz fotografije, razglednice, karikature in plakata kot zgodovinskega vira.

⁴ Golob, Nataša (2005). Umetnostna zgodovina. Ljubljana: DZS, str. 19.

- a) kot uporabna ali profesionalna fotografija, npr. reporterjev ali modnih fotografov;
- b) kot amaterska fotografija;
- c) kot samostojna umetnina.

Fotografijo kot slikovni vir moramo obravnavati tako kot vsak drugi vir. Dobiti moramo odgovore na vprašanja:

1. Kdaj je nastala?
2. Kaj prikazuje?
3. Kdo je fotografiral, po čigavem naročilu?
4. Za katerega naročnika je nastala?

Za interpretacijo fotografije veljajo ista pravila kot za druge slikovne medije. Fotografija namreč ponuja obdelano realnost:

1. Kateri motiv si je izbral fotograf?
2. Kateri izsek in zorni kot je določil?
3. Kakšen fokus objektiv je uporabil in s tem vplival na bližino ali daljavo oz. na raztezanje ali krčenje objekta?
4. Ali je opravil retuširanja?⁵

Primeri fotografskega gradiva

Skupinska fotografija »Francoza pri Maistru«. Sedijo: grof Begoven, general Rudolf Maister, major Reverdy. Stojijo: poročnik Čigoj, major Koser, major Mulaček, poročnik Sterger.
(Vir: Fototeka Pokrajinskega arhiva Maribor.)

Fotografija prikazuje tujo vojaško misijo, ki jo je sprejel general Maister. Fotografijo uporabimo ob razlagi dramatičnih dogodkov leta 1918/1919, ko je general Maister z odločno akcijo priboril Maribor novonastali državi Kraljevini SHS. Opis: že v prvih prevratnih dneh je v Maribor prispela francoska vojaška misija. V mestu sta francoska gosta ostala do ustanovitve prve jugoslovanske vlade v Beogradu. Francoska vojaška misija je bila Maistru in Slovencem zelo naklonjena. Rada je zahajala v slovensko družbo, zanimala se je za Maistrove vojaške akcije, za politično in gospodarsko ureditev upravne oblasti. S svojimi objektivnimi poročili je koristila Maistru.

Imamov trg v Esfahanu v Iranu.
(Foto: Dragan Potočnik.)

⁵ Dr. Bauer, Volker, dr. Böttcher, Christine, dr. Gleba, Gudrun, prof. dr. Günther-Arndt, Hilke, dr. Hoffmann, Dirk, Hoffmann-Mosolf, Sylvia, dr. Keitz, Christine, dr. Schaap, Klaus, Teghtmeier-Blank, Reinhard, Zwölfer, Elisabeth, prof. Zwölfer, Norbert (1998). Methodenarbeit im Geschichtsunterricht. Berlin: Cornelsen, str. 86, 87 (v nadaljevanju: dr. Bauer, Volker, 1998).

Fotografija na strani 31 prikazuje osrednji trg v Esfahanu. Glavni umetnostni izraz v islamskem svetu predstavlja mošeja. Ne samo zaradi arhitekture, temveč tudi zaradi okraskov, ki pokrivajo vse dele notranjščine in zunanjščine. Stenski in talni mozaiki, barvaste opeke, keramika in obdelani štuki krasijo mošeje od Marakeša v Maroku, do Kaira v Egiptu ali Esfahana v Iranu.

Fotografijo lahko uporabimo v učni enoti Arabci oziroma ko govorimo o islamu v novem veku. Islamski svet takrat doživi tri viške:

- vladavina Mogulov v Indiji,
- obdobje dinastije Safavidov v Perziji in
- osmanska Turčija.

V začetku 16. stoletja je Perziji zavlada domača dinastija Safavidov, ki je vladala dobri dve stoletji in prinesla državi novi razcvet. Vrhunec je dežela doživela v času vladanja šaha Abasa I. Velikega (1588–1629). Temeljita prenova države (nove ceste, gradnja karavanserajev, medres, novih namakalnih sistemov) je prinesla blagostanje prebivalstva in razcvet umetnosti. Šah Abas je dal pozidati novo prestolnico Esfahan v eno najlepših mest, kjer lahko še danes občudujemo številne čudovite mošeje, medrese, karavanseraje in bazarje. Kupole mošej so prekrile z mešanico modrih, belih in rumenih geometrijskih vzorcev iz emajlirane keramike. To je pa tudi čas, ko so nastale dvorne delavnice, v katerih so izdelovali izjemne preproge, po katerih Iran slovi še danes. Tudi v tem času je v Perziji obstajala velika strpnost do drugače verujočih.

Kairo ima veliko obrazov: od sodobnega središča do starega islamskega dela. Ulice mesta pa se zajedajo tudi v faraonski Kairo.

Kairo.
(Foto: Dragan Potočnik.)

Zgodovina prostora Egipta je v 16. stoletju doživela novo poglavje – zasedbo osmanskih Turkov. V ospredju zgornje slike je minaret mošeje sultana Hasana (obdobje mamelukov), v ozadju mošeja Mohameda Alija z več kupolami in z ozkimi, visokimi minareti (obdobje Osmanov).

RAZGLEDNICA KOT ZGODOVINSKI VIR

Tudi s pomočjo starih razglednic lahko spoznavamo preteklost. Seznanimo se s podobami krajev, mest, ulic v preteklosti ... Stare razglednice so nam lahko v veliko pomoč tudi

pri pouku zgodovine. Tako si lahko učenci pri pouku zgodovine ogledajo podobo svojega kraja nekoč in to primerjajo s sedanjo podobo. Ugotavljajo nastale spremembe, odkrivajo novosti, sklepajo o posledicah ipd.⁶

Razglednica Rotovškega trga v Mariboru. Učenci primerjajo Rotovski trg nekoč in danes. (Vir: Fototeka Pokrajinskega arhiva Maribor.)

Primeri razglednic

Razglednica na levi strani prikazuje Pivnico pri moki, kjer so bili prvi prostori Slovenske čitalnice v Mariboru. Razglednico uporabimo ob razlagi narodnega prebujanja v Mariboru. Mariborski Slovenci vse do izgradnje Narodnega doma leta 1898 v mestu niso imeli primernih prostorov za svoj gospodarski in kulturni razvoj. Društva so delovala v neprimernih prostorih, še največkrat v lokalih, tako kot npr. najpomembnejše slovensko društvo v Mariboru pred letom 1918, Slovenska čitalnica. Razglednica, ki je nastala še v času Avstro-Ogrske, je zanimiva tudi po tem, da je opremljena s štampiljko *Maribor ob Dravi*. To nam dokazuje, da je bila odposlana po prvi svetovni vojni, ko so Slovenci že živeli v Kraljevini SHS. Še vedno pa so uporabljali stare razglednice, ki so jih le opremili s slovenskimi napisi.

Tegethoffova cesta s frančiškansko cerkvijo okrog leta 1910. (Vir: Fototeka Pokrajinskega arhiva Maribor.)

⁶ Uporabimo lahko znane objave razglednic npr. Pozdrav iz slovenskih krajev, Pozdrav iz Ljubljane, Pozdrav iz Maribora – zbirka nastaja na spletnem portalu KAMRA ipd.

⁷ Leta 1999 je Založba Obzorja izdala prevod tega za Maribor izjemno pomembnega dela. Delo je prevedel Franc Vogelšek. Slovenski naslov se glasi: Maribor – njegova okolica, prebivalci in zgodovina.

Razglednica zgoraj prikazuje središče Maribora pred prvo svetovno vojno. Z njo si lahko pomagamo ob razlagi vključevanja Slovencev v nemški kulturni krog v mestih na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. Pomagamo si lahko tudi z literaturo: Rudolf Gustav Puff, Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte.⁷ Rudolf Gus-

tav Puff, po rodu zgornještajerski Nemeč, vsestranski ustvarjalec, ki je na graški univerzi opravil izpit iz slovenščine, je v svoji knjigi *Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte* slikovito opisal tedanje razmere. Med drugim je zapisal: »Življenje v Mariboru je povsem nemško, pa čeprav je na bližnjem podeželju slovensko opredeljeno; skoraj vsi domači Mariborčani obvladajo oba jezika, služabniški sloj navadno že po enem letu, ki ga preživi v mestu; le-ta izvira skoraj izključno iz slovenskega življa, ki ima svoje vrline, pa tudi hibe ... «⁸

KARIKATURA KOT ZGODOVINSKI VIR

Družbene in politične karikature so se v tisku pojavile že na začetku 18. stoletja. Takrat je bila njihova naloga sporočiti stališča do dogodkov in javnih osebnosti večinoma nepismenemu prebivalstvu. Pozneje je karikatura zaradi uporabe humorističnih risb, pretiravanja, simbolov, humorja in ironije omogočila izražati stvari, ki bi jih bilo politično nevarno ali nespametno sporočiti v obliki besedila.

Karikatura je včasih dobrohotna, največkrat pa ostra, kritična nemalokrat tudi kruta, zlobna ali celo krivična. Poudarja vrline in odkriva napake. Posega v družbeno dogajanje, delovanje posameznika, njegovo zasebno in javno življenje. Pogosto služi uveljaviti oziroma uresničiti določenega političnega, socialnega ali kulturnega programa in tako postaja nepogrešljiv del političnega ali kulturnega boja. Je zelo učinkovita in metodično uporabna slika zgodovinskih osebnosti in pojavov. Če jo učitelj zgodovine pravilno interpretira, je za poživitev učne ure zelo dobrodošla. V pouk vnaša živahnost, smeh, prav tako pa tudi karakterizira zgodovinsko osebo, čas in pojav.⁹

Na kaj moramo biti pozorni:

- Pomembno je, da učenci poznajo ozadje teme, saj bodo le tako lahko razumeli bolj pretanjene karikature.
- Karikaturist s karikaturo poda svoje mnenje, ne dejstva.
- Pri karikaturi sta v ospredju pretiravanje in izkrivljanje telesnega videza. Karikaturist lahko s potezami obraza ali telesa nariše različne človeške značilnosti. Največkrat poudarja, poenostavlja tiste značilnosti, iz katerih se ponorčuje.
- Karikatura mora biti učinkovita (smešna).
- Večina karikatur temelji na uporabi simbolov, zato je pomembno njihovo prepoznavanje (nacionalni simboli: npr. Rusija – medved, ZDA – stric Sam itd.).
- Metodična vprašanja, ki se najpogosteje nanašajo na karikature, so: Kdo je prikazan na karikaturi in kaj dela? Ali so na karikaturi simboli, kaj predstavljajo? Zakaj so bili izbrani ti simboli? Kakšen je namen umetnika? Kakšno je zgodovinsko ozadje? Kaj karikatura sporoča?

Primer dela s karikaturo

Glavni cilj dela s karikaturami je torej spoznati in kritično oceniti sporočilo karikature. Predstavljamo primer karikature avtorja Honoreja Daumierja, *Gargantua* iz leta 1831.

Karikatura *Gargantua* (mišljen je francoski kralj Ludvik Filip, 1830–1848) nas spominja na istoimensko glavno osebo satiričnega romana, ki ga je napisal François Rabelais, in s tem na znano francosko tradicijo posmehljive kritike. Daumier je zaradi karikature do-

⁸ Puff, Rudolf Gustav (1999). *Maribor – njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Obzorja: Maribor, str. 157. Glej tudi: Puff, Rudolf Gustav (1847). *Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte*, I. Band. Gratz: a. Leykam'sche Erben, str. 259.

⁹ Stradling, Robert (2001). *Teaching 20th-century European history*. Strasbourg: Council of Europe.

Gargantua.
(Po predlogi skicirala Lina Potočnik.)

vsaj na zunaj nevidna. Učinek karikature, njene kritike in kaznovanje Daumierja pa so dolgoročno destabilizirali oblast Ludvika Filipa.¹⁰

Ob koncu velja opozoriti na previdno in premišljeno uporabo političnih karikatur, ker so lahko zelo stereotipne in ob napačni uporabi lahko učitelji to stereotipnost nehote še utrjujejo, namesto, da bi jo razblinjali.

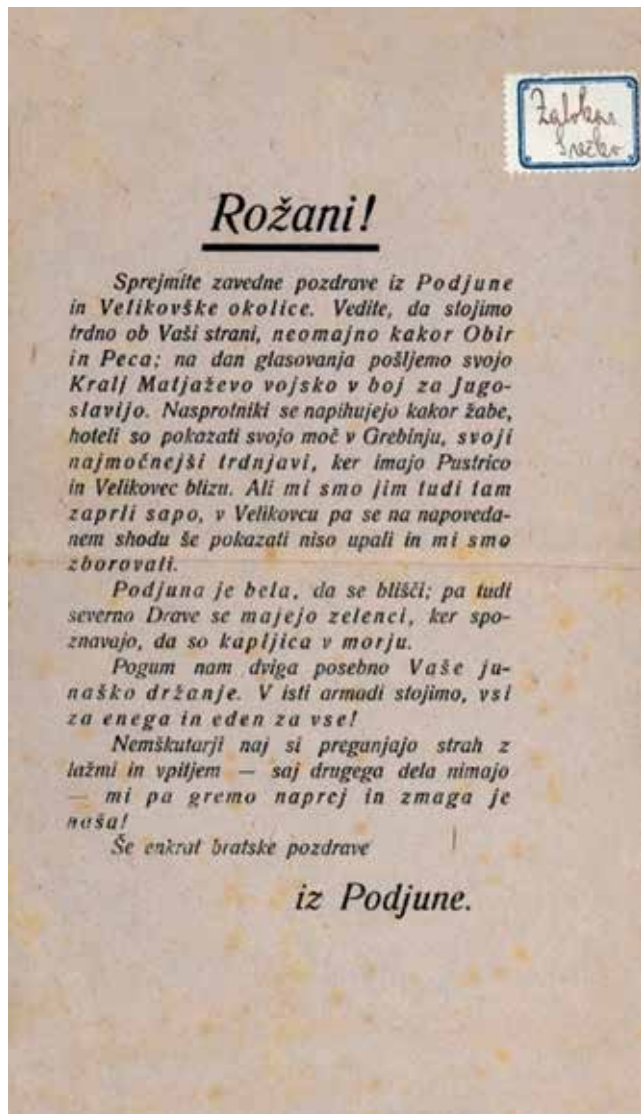
PLAKAT KOT ZGODOVINSKI VIR

Plakat je izdelek grafičnega oblikovanja s kombinacijo besedilnih, likovnih in grafičnih elementov v večbarvnem tisku. Pritrjen je na javnem prostoru z namenom sporočanja in obveščanja čim širše javnosti in sega vse od političnega, kulturnega, prireditvenega, turističnega do povsem reklamno-komercialnega. Plakat kot dokument časa je mogoče pri pouku zgodovine dobro metodično izkoristiti.

¹⁰ Dr. Bauer, Volker, 1998, str. 67.

Primeri plakatov

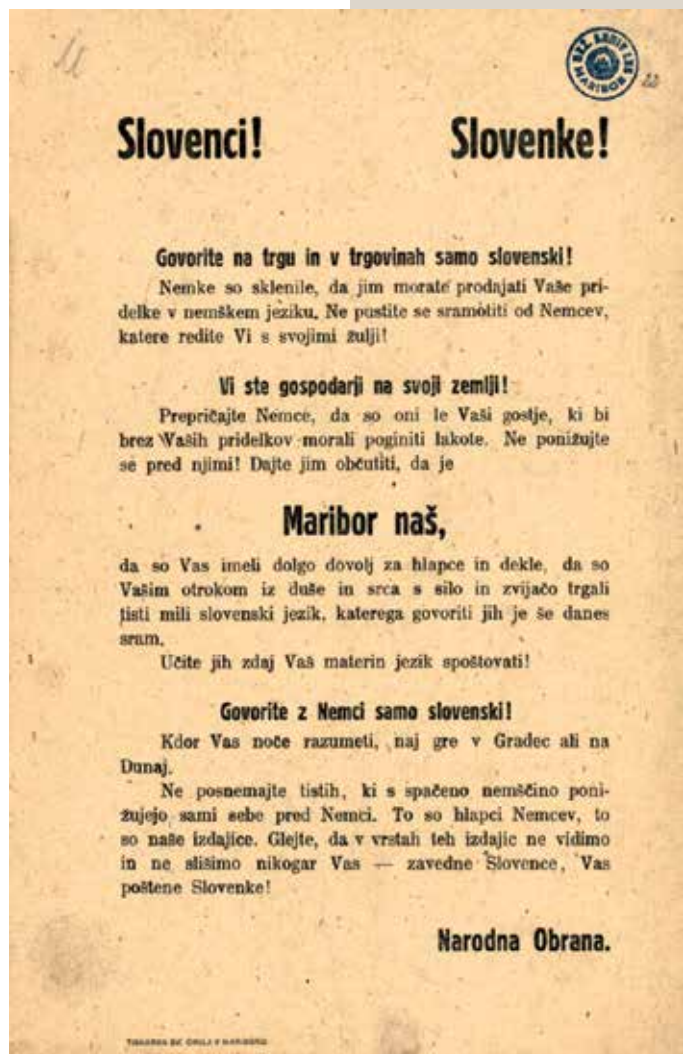
Plakat na desni strani lahko uporabimo pri razlagi dogodkov po prvi svetovni vojni na Slovenskem. Še lep čas po prevratu so pri uradovanju uporabljali nemške ali dvojezične tiskovine. Tako lahko vsebino tega plakata beremo v časniku Mariborski večernik Jutra še celo leta 1933.

Pozdrav Rožanom.

(Vir: Pokrajinski arhiv Maribor, fond Prevratni dogodki v Mariboru.)

Primer plakata levo lahko uporabimo pri razlagi. Avstrijci so po začetnih neuspehah postopoma spet osvajali Koroško. Kljub ofenzivi jugoslovanske vojske v maju naslednjega leta se je o usodi koroške meje odločalo na mirovni konferenci. Ofenziva je bila nekaj mesecev prepozna in je pri diplomatskih odločitvah bolj škodila kot koristila. Plebiscit se je 10. oktobra 1920 končal za Slovenijo neugodno. Koroški Slovenci so ostali v Republiki Avstriji, ki jih je v naslednjih letih sistematično germanizirala.¹¹

Poziv Slovincem, da govorijo slovensko

(Pokrajinski arhiv Maribor, fond Prevratni dogodki v Mariboru.)

¹¹ Slovenska kronika XX. stoletja (1900–1941). Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 247–249.

Po izvršenem plebiscitu 10. oktobra 1920 so nemški strategji popisovali svoje koroške ofenzive, politiki so zmagoslavno slavili izid plebiscita kot svojo pravično zmago, koroški Slovenci pa so preklinjali plebiscit kot izvirno zlo svoje narodne nesreče. General Maister je izjavil: »Usodno, nepopravljivo napako je zgrešila naša prva slovenska vlada v Ljubljani, ki je meni preprečila takojšnjo zasedbo Celovca in cele Koroške.«¹²

Pri interpretaciji plakatov nam lahko pomagajo naslednja vprašanja:

1. Kdo je oblikovalec plakata?
2. Kdo je naročnik plakata?
3. Kdaj je bil plakat izdan?
4. Katera sredstva je uporabil oblikovalec? Vsebuje plakat stereotipe ali predsodke?
5. Koga plakat nagovarja?
6. Kakšen je namen plakata?
7. Na katerih mestih je bil plakat pritrjen? Ali je bil zelo razširjen?

Primer naloge pri uporabi plakatov:

- V manjših skupinah fotografirajte politične in gospodarske plakate v vašem kraju ali mestu.
- Slike predstavite v obliki posterja ali stenskega časopisa.
- Primerjajte jih s političnimi in gospodarskimi plakati iz preteklih obdobij (pred prvo svetovno vojno, med obema vojnoma). Kakšen politični in gospodarski razvoj lahko razberete iz primerjave?¹³

SKLEP

Fotografijo kot slikovni vir je treba obravnavati tako kot vsak drugi vir. Ugotoviti moramo: kdaj je nastala, kaj prikazuje, kdo je fotografiral, po čigavem naročilu ter za katerega naročnika je nastala. Za interpretacijo fotografije veljajo ista pravila kot za druge slikovne medije. Fotografija namreč ponuja obdelano realnost: kateri motiv je fotograf izbral, kateri izsek in zorni kot je določil, kakšen fokus objektiv je uporabil in s tem vplival na bližino ali daljavo oz. na raztezanje ali krčenje objekta ter ali je opravil retuširanja.

Tudi razglednice kot vir so pri pouku zgodovine pomembne. Učenci si lahko s pomočjo starih razglednic ogledajo podobo svojega kraja nekoč in to primerjajo s sedanjo podobo. Ugotavljajo nastale spremembe, odkrivajo novosti, sklepajo o posledicah ipd.

Pri interpretaciji plakatov nam lahko pomagajo naslednja vprašanja: Kdo je oblikovalec plakata? Kdo je naročnik plakata? Kdaj je bil plakat izdan? Katera sredstva je uporabil oblikovalec? Vsebuje plakat stereotipe ali predsodke? Koga plakat nagovarja? Kakšen je namen plakata? Na katerih mestih je bil plakat pritrjen? Ali je bil zelo razširjen? Avtor podpoglavje sklene s primerom naloge: v manjših skupinah fotografirajte politične in gospodarske plakate v vašem kraju ali mestu. Slike predstavite v obliki posterja ali stenskega časopisa. Primerjajte jih s političnimi in gospodarskimi plakati iz preteklih obdobij (pred prvo svetovno vojno, med obema vojnoma). Kakšen politični in gospodarski razvoj lahko razberete iz primerjave?

Tudi karikatura je pomemben vir. Ob analizi karikature lahko ugotovimo, da je ta lahko včasih dobrohotna, največkrat pa ostra, kritična, nemalokrat tudi kruta, zlobna ali celo krivična. Poudarja vrline in odkriva napake. Posega v družbeno dogajanje, delovanje posameznika, njegovo zasebno in javno življenje. Pogosto služi uveljaviti oziroma uresni-

¹² Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem 1887–1920, SIG 2037, AŠ 1, spis 22.

¹³ Dr. Bauer, Volker, 1998, str. 78, 79.

čitvi določenega političnega, socialnega ali kulturnega programa in tako postaja nepogrešljiv del političnega ali kulturnega boja. Če jo učitelj zgodovine pravilno interpretira, je za poživitev učne ure dobrodošla, saj v pouk vnaša živahnost, smeh, prav tako pa tudi karakterizira zgodovinsko osebo, čas in pojav.

LITERATURA

- Brodnik, Vilma (2003). Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Dr. Bauer, Volker, dr. Böttcher, Christine, dr. Gleba, Gudrun, prof. dr. Günther-Arndt, Hilke, dr. Hoffmann, Dirk, Hoffmann-Mosolf, Sylvia, dr. Keitz, Christine, dr. Schaap, Klaus, Teghtmeier-Blank, Reinhard, Zwölfer, Elisabeth, prof. Zwölfer, Norbert (1998). Methodenarbeit im Geschichtsunterricht. Berlin: Cornelsen.
- Cooper, Hilary (2000). The Teaching of History in Primary Schools. Implementing the Revised. London: David Fulton Publishers.
- Golob, Nataša (2005). Umetnostna zgodovina. Ljubljana: DZS.
- Potočnik, Dragan (2010). Metodične značilnosti sodobnega pouka zgodovine. V: Pedagoška obzorja. Didactica Slovenica, letnik 25, št. 1, str. 55–76.
- Puff, Rudolf Gustav (1999). Maribor – njegova okolica, prebivalci in zgodovina. Obzorja: Maribor.
- Puff, Rudolf Gustav (1847). Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte. I. Band, Gratz: a. Leykam'schen Erben.
- Slovenska kronika XX. stoletja (1900–1941). Ljubljana: Nova revija.
- Stradling, Robert (2001). Teaching 20th-century European history. Strasbourg: Council of Europe.
- Weber, Tomaž (1981). Teorija in praksa pouka zgodovine v osnovni šoli. Ljubljana: DZS.
- Weber, Tomaž (1987). Zgodovinski viri (pisni, materialni in statistični podatki) pri pouku zgodovine. V: Sodobna pedagogika, letnik 38, št. 7–8, str. 381–384.

VIR

PAM, Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem 1887–1920, SIG 2037, AŠ 1, spis 22.